

viranje ljubljanskega barja, segajočega delno v mestni okoliš, in si pri tem pridobil tudi obilo zaslug, ki so dobile priznanje v podelitvi reda železne krone in plemstva.

Z njim, ki je bil tako aktiven član Čopovega in Prešernovega kroga, je zatonilo gotovo tudi mnogo spominov iz Prešernove dobe, ki jih ni zapustil svojemu sinu Viljemu, ker je bila časovna razdalja prevelika. Prešeren je umrl leta 1849., Antonu Laschanu pa se je rodil sin leta 1860., torej 11 let po Prešernovi smrti. In minilo je še dokaj let, preden je bil dovzetan za pripovedovanja in poročila o nekdanjem občevanju svojega očeta s Prešernom. Tako se more razlagati, da gospod dvorni svetnik V. Laschan sam ne hrani nikakšnih osebnih spominov na prijateljsko razmerje med svojim očetom in velikim slovenskim pesnikom. Z veliko ustreznostjo pa mi je dal na razpolaganje vse podatke in zapiske, iz katerih sem mogel črpati dokaze za svoja gorenja izvajanja. Spominski list s Prešernovim distihom pa mi je celó podaril, tako da je zdaj moja last; hranil in čuval ga bom skrbno kot dragocen spomin na največjega slovenskega pesnika.

Gospodu dvornemu svetniku V. Laschanu pa bodi tudi na tem mestu izrečena najiskrenejša zahvala.

PREŠEREN V LASCHANOVI KORESPONDENCI

F R. K I D R I Č

Pisma Antona Laschana, ki jih je dobil g. dr. Fr. Vidic od g. Viljema Laschana s Čušperka ter mi jih pokazal v uporabo (LZ 1935, 177), se tičejo treh važnih momentov v Prešernovem življenju.

Dva Laschanova izvestitelja sta se za Prešerna živo zanimala in utegnila o njem tudi marsikaj vedeti.

Vincenc Rizzi, ki je pisal prvi dve pismi, je bil koroški Nmec, sin okrožnega komisarja v Spittalu. Ko mu je umrl oče, je prišel v Ljubljano k županu Janezu Hradeckemu, ki je bil njegov sorodnik (Wurzbach XXVI; LZ 1881, 579). V Ljubljani je obiskoval 1825—1831 gimnazijo (periohe), 1831—1833 filozofijo (katalogi), a 1834 je postal praktikant pri državnem knjigovodstvu, kjer so ga 1835 imenovali za akcesista (uradni šematizmi za 1835—1839).

Rizzi je bil sošolec Janeza Čopa in Antona Mažgona ter 1829—1831 učenec Matije Čopa. Metelkovih predavanj sicer ni obiskoval (katalogi),

a slovenščine se je naučil (LZ 1881, 578). Kakor njegov prijatelj Konstantin Wurzbach, je spadal med svobodoumne ljubljanske mladeniče, ki so se navduševali za Uhlanda, švabske pesnike in Anastazija Grüna (Wurzbach). Z njegovo svobodoumnostjo pa so se družile tudi črte, kakor so: odklanjanje panteizma; obsojanje Davida Strauša (Laschanova korespondenca); navdušenje za Barago, „dessen Seele nur für Heil'ges flammt“. Značilno je zanj in za dobo utemeljevanje tega navdušenja: „denn alles Edle eignet dem Gesange, weil es gleich ihm, dem Himmel selbst entstammt“. Postal je dober nemški pesnik, čigar stvarni je začel 1834 prinašati „Illyrisches Blatt“, a kmalu tudi „Carinthia“ itd. S Prešernom se je osebno poznal (LZ 1881, 578), a začetek teh stikov pripada najbrž še dobi okrog 1833 ali 1834.

Jožef Piller, mož Laschanove sestre, je bil Prešernov sošolec v Ljubljani (katalogi) in na Dunaju (Kres 1883, 377) ter sin ljubljanskega trgovca (šenklavška oklicna knjiga). V Ljubljano se je vrnil nekako istočasno s Prešernom ter postal 1828 avskultant pri deželni sodišču, kjer so ga 1837 povišali v kriminalnega aktuarja (uradni šematizmi za 1829 do 1848). Z ženo Ano (Nani) Laschanovo se je poročil oktobra 1836 (zadnji oklic 9. oktobra). S Prešernom sta ostala kakor vse kaže ves čas v zelo dobrih odnošajih.

I

Dne 14. aprila 1836 je bil dotiskan Prešernov *Krst*, a dne 9. junija 1836 je pisal Rizzi Laschanu (nemški): „Prešernovo lepo pesem sem z velikim veseljem prebral. Med mladino je zbudila veliko senzacijo. Ali je o tem kdo kaj pisal, ne vem.“

Rizzijevo pismo je najstarejša izpričana sodobna izjava o natisnjem Krstu in pomembno dopolnilo kritičnih glasov, ki jih vsebujejo: Prešernovo pismo Čelakovskemu z dne 22. avgusta 1836, ki osvetljuje stališče ljubljanske duhovščine in avtorja samega; Vrazova izjava o „težko umljivi pesnitvi“, kakor jo ponavlja Prešernovo pismo z dne 4. in 6. marca 1837; Malavašičeva kritika v „Carnioliji“ z dne 6. novembra 1840. V Rizzijevem krogu so občudovali lepoto slovenske umetnine, medtem ko bi po vsej priliki bila napačna misel, da bi bil v tem krogu kdorkoli osupel zaradi snovi. Seveda so bili o Prešernovem frajgajstovstvu 1836 v Ljubljani prav tako poučeni kakor 1824 Klinkowström na Dunaju. Toda svobodoumni možje restavracijske dobe so se odpovedali protikatoliški borbenosti, kakršno so kazali Voltaire in enciklopedisti, ter začeli katolištvo kljub svoji skepsi „gledati nepristransko in nepristrastno“ (Croce).

II

Izza dne 1. maja 1838 je izhajal v Ljubljani ne samo stari „Illyrisches Blatt“, ampak pod uredništvom Leopolda Kordeša tudi nemški literarni tednik „Carniolia“ (Veda 1912, 69). Rizzi je poročal o novem listu Laschanu dne 8. junija 1838: „Kaj pravite o ‚Carnioliji‘? Podjetje je času primerno, škoda je samo, da nima urednik menda nobenega pojma o tem, kaj bi bilo potrebno. Zdi se mi, da je njegov vzor dunajski list à la ‚Theaterzeitung‘. Edini, ki bi mogel in moral začeti kaj takega, je Prešeren (Preschern), o čigar lenobi gre le en glas.“

Rizzijeva sodba o Kordešu je pravilna in precej podobna Prešernovi v pismu Vrazu z dne 19. julija 1838.

Poročilo je najizrazitejša priča, kakšen sloves so priborile Prešernu njegove slovenske in nemške pesnitve tudi pri samonemških kranjskih literatih, ki so imeli zmisel za pravo literarno umetnost. Rizzi med ljubljanskimi literati pač ni bil osamljen s sodbo, da bi edini Prešeren bil sposoben za urejevanje ljubljanskega literarnega glasila. Odmev istega slovesa je bila spomladi 1839 namera, poveriti Prešernu urejevanje slovenskega časopisa, ki so ga takrat snovali (Veda 1912, 297).

Lenobo so začeli očitati Prešernu že pred 8. junijem 1838: Česnik mu je dal ime „Dr. Siebenschläfer“ med 30. aprilom 1830 in 31. majem 1831; sam je pisal Čelakovskemu 22. avgusta 1836 o „lenobi, ki mu jo navadno oponašajo“; pač pred 8. junijem 1838 je nastal sonet „Nichts trägt an ihm des Dichtergeist's Gepräge“, kjer tudi omenja očitanje, da je „zu allem, wie es scheint, zu träge“. V poštev prihaja več okoliščin: zanemarjanje korespondence; nemarno opravljanje kuratorskih poslov (RDHV III, 76); cinični izgovori proti Kastelcu, če je doktorja prosil, naj pregleda in popravi gradivo za Čbelico (LZ 1934, 733).

III

Samomor se je pojavil v Prešernovi poeziji šele v dobi najtežje depresije po Čopovi smrti in po uničenju poslednjih upov na Julijo: Črtomira pesnik izprašuje, ali „ne bo posnel Katóna Utikana“; v Prekopu „mlad pevec“, „ne ljub'ci bit napóti, je v strupu smrt si pil“.

Če bi bila pravilna Trdinova informacija, bi se bil poskusil Prešeren že v Ljubljani ustreliti (KO 1904, 106; prim. izvajanja v „Kroniki“ 1934, 271). Toda brez novih virov Trdinovemu poročilu ne gre vera, kajti vsiljuje se domneva, da se je mogel Prešeren pač le v napadu blaznosti oprijeti misli, da izvrši na sebi to, kar je storil njegov „mladi pevec“.

Prešern je bil pikničen konstitucijski tip s ciklotimičnim temperamentom, katerega patološka oblika je manijsko-depresivna blaznost

(Heinrich Schmidt, *Philosophisches Wörterbuch*). Podoba je, da je imel, kakor Luther, Goethe, C. T. Meyer in drugi, tudi Prešeren osnovo za dobo take periodične blaznosti. Pač taki dobi pripada njegov samomorilni poskus v Kranju 1848.

O tem črnem dnevu Prešernovega življenja so dostopni že razni viri: Trdinova „Tumačenja“ 1863/1864 (v Državni knjižnici v Ljubljani, Ms. 393); Spomini pesnikove hčere Ernestine Jelovškove po Kastelčevem pripovedovanju materi Prešernovih otrok (55); Spomini Marije Roosove v Kranju po tradiciji iz pripovedovanja njene stare matere Ane Jalenove, v Prešernovem času gostilničarke „pri Jelenu“ v Kranju na št. 26 v Kokriškem predmestju (DS 1930, 309). Najavtentičnejše poročilo pa prinaša pismo z dne 1. avgusta (= torek) 1848, ki ga je pisala bratu Antonu Laschanu v Frankfurt njegova sestra Nani Piller (nemški): „Pepi (= njen mož Jožef Piller) pravi, naj Ti pišem, da so zelo v skrbeh za pamet drja. Prešerna, ki je v Kranju. Pomisli, pretekli teden (= od ponedeljka dne 24. do nedelje dne 30. julija 1848) je prišel v gostilno, kamor po navadi zahaja, ter jo (= natakario) vprašal, ali ve za močen žrebelj v steni, na katerega bi se mogel obesiti. Mislila je, da gre za šalo, in mu pokazala na steno, kjer je res bil (žrebelj). „Samo še vrv mi prinesite“ (je rekel Prešeren). Ker mu je spet hotela vrniti šalo, mu je rekla: „Te pa niste vredni.“ Kmalu po tem razgovoru je šla iz sobe, toda po kratkem času se je zopet vrnila. A kako se je prestrašila, ko je videla, da že visi za ovratnico in da je že čisto zaripel. Imela je še toliko prisotnosti duha, da ga je hitro odrezala, a zdravnik ga je spet obudil k zavesti. A ko se je opomogel, je natakario oštel, zakaj ni pustila, da bi visel. Kar je mrtev dr. Crobath (ki je umrl dne 13. julija 1848, prim. SBL), so opazili ljudje na Prešernu veliko izpremembo. Tega dogodka nismo hoteli verjeti, a je žalibog resničen, kajti več ljudi iz Kranja je isto pisalo.“

Na osnovi novega vira je treba marsikaj popraviti: ne gre za „menda konec oktobra“ 1848 (Jelovškova 55), ampak za dan med 23. in 30. julijem 1848; ne gre za Majerjevo hišo, v kateri je Prešeren tudi stanoval (Jelovškova 55), ampak kakor vse kaže za gostilno „pri Jelenu“ (DS 1930, 309); rešiteljica ni bila gostilničarka (Jelovškova 55; DS 1930, 309), ampak natakario; neposredni vzrok depresije ni bila nesrečna ljubezen (tako namiguje Marija Roos v DS 1930, 309), ampak smrt „mecena in brata“, ki je na pesnikov, po alkoholu razrvani organizem nenormalno delovala ter zmedla njegov razum.

Če gre vera Trdinovemu izveščju, da Prešeren „enkrat se je hotel na Bleškem jezeru ustreliti, ali pištola se k sreči ni hotela izprožiti“ (KO 1904, 106), potem bi utegnila biti to ponovitev prvega poskusa. Verjetno je, da se je primerila v avgustu ali septembru 1848.

Ako je prišel Prešeren poslednjič obiskat otroke in njihovo mater res septembra 1848 (Jelovškova 54), potem je bilo to že morda več ko mesec dni po tistem črnem dnevu v Kranju. A posledice tistega dneva in nove bolezni so bile vidne: „... (Ana) ga je videla skozi okno in se zelo prestrašila, ker se je bil tako spremenil... Ko ji je dal roko v slovo, ga je vprašala, kdaj zopet pride; in odgovoril ji je: „Moja žena, bo smrt grenka“ (Jelovškova 54, 55).

*

Vincenc Rizzi je mogel osebno občevati s Prešernom samo še leto dni, ker je 1839 zapustil državno službo ter odšel najprej na Dunaj, kjer se je preživljal kot žurnalist, potem pa v celovško bogoslovnico, kjer je dovršil študije 1844. Toda v dušnem pastirstvu je ostal le kratek čas ter se vrnil v Celovec k žurnalistiki (Wurzbach). Svoje spoštovanje pred Prešernovim genijem je izpričal po 1844 s prevodi, 1849 z oceno Poezij. Ocena, ki je izšla v Rizzijevih „Deutsche Monatshefte aus Kärnten“ (1849, str. 51—56) in v posnetkih tudi v Sloveniji (28. decembra 1849, str. 416), spada med najboljše, kar jih je prva izdaja Poezij doživela. Z okusom je ugotovil nemški pesnik take vrednote, kakor so: primer-nost podobe za vsako pesem; pesniško soglasje; sluh za lepoglasje; zmisel za stavek in protistavek. Obenem je Rizzi poudarjal, da je Prešeren šele ustvaril slovenski pesniški jezik, uvajal nove oblike ter umel se izogibati cenzuri, ki je postala nanj pozorna, in se boriti s tisto duhovščino, ki ni hotela priznati posvetni slovenski literaturi eksistenčne upravičenosti. V izboru pesmi, katerih lepoto je Rizzi posebej naglašal, je poleg Sile spomina, Mornarja, Nezakonske matere in sonetov tudi Krst. Slovencem in Koseskemu je glede nacionalizma svetoval, da „je zanje le tista pot srečna, po kateri je Prešeren hodil“, češ da ni poklic pesnikov, „pri-pomoči k divjosti naroda“.

Bržčas govorijo o Prešernu tudi Laschanova pisma Rizziju, če so še kje ohranjena. Nemški pesnik je preživel slovenskega le za sedem let, a potomci njegovega brata Jožefa, ki je 1830—1836 študiral v Ljubljani gimnazijo in filozofijo, še žive.

Pillerja prešernoslovci niso izvabili k pričevanju, čeprav je Tomo Zupan pet in trideset let po Prešernovi smrti opozoril, da ta pesnikov sošolec, ki je postal svetnik deželne sodnije, „še živi“ v Ljubljani (LZ 1881, 276; Piller je umrl v šenklavški župniji v Ljubljani dne 2. junija 1881, njegova žena Ana pa dne 30. novembra 1877).